

XITOIY TILI STILISTIKASIDA FUNKSIONAL USLUBLAR

Sarvinoz Imomova*TDSHU, Xitoyshunoslik oliy maktabi 3-kurs talabasi**Ilmiy rahbar: Xitoyshunoslik oliy maktabi katta o'qituvchisi***PhD Z.Artikova**

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada xitoy tilida stilistika (修辞学) ning nazariy asoslari, uning tilshunoslikdagi o'рни, asosiy stilistik vositalari hamda funksional uslublari keng qamrovda tahlil qilinadi. Xitoy tilining o'ziga xos fonetik, leksik va grammatik xususiyatlari stilistik nuqtai nazardan yoritiladi. Shuningdek, stilistikaning amaliy ahamiyati va xitoy tilini o'rganishda tutgan o'рни haqida ilmiy xulosalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: xitoy tili, stilistika, 修辞学, uslub, lingvistika, nutq madaniyati, badiiy nutq

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda stilistika alohida muhim o'rin egallaydi¹. U til birliklarining turli kommunikativ vaziyatlarda qanday qo'llanishini, nutqning qanday shakllanishini va uning ta'sirchanligini o'rganadi. Har bir til o'zining ichki qonuniyatlariga ega bo'lgani kabi, xitoy tili ham stilistik jihatdan boy va murakkab tizimga ega. Xitoy tili (汉语) dunyodagi eng qadimiy va uzluksiz rivojlangan tillardan biri hisoblanadi². Uning stilistik tizimi ham uzoq tarixiy rivojlanish natijasida shakllangan. Ayniqsa, qadimgi adabiyot, falsafa va siyosiy nutq madaniyati stilistikaning rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan. Xitoy tilida stilistika ko'pincha 修辞学 (xiūcíxué) deb ataladi. Bu soha nutqni bezash, ifodalash, kuchaytirish vositalarini o'rganadi³. Stilistika nafaqat badiiy matnlarda, balki ilmiy, rasmiy va kundalik nutqda ham muhim ahamiyatga ega.

Xitoy stilistikasining shakllanishi va rivojlanishi. Xitoy stilistikasining ildizlari qadimgi davrlarga borib taqaladi. Qadimgi Xitoyda nutq madaniyati yuqori baholangan va davlat boshqaruvida ham muhim rol o'ynagan. Konfutsiy ta'limotida nutqning aniqligi va odob-axloq bilan bog'liqligita'kidlangan.⁴ Qadimgi adabiy asarlar, jumladan "Shijing" (诗经) va "Shujing" (书经) kabi manbalarda stilistik vositalarning dastlabki ko'rinishlari uchraydi. Bu asarlarda parallelizm, metafora va ritmik tuzilmalardan keng foydalanilgan.⁵ XX asrga kelib, xitoy stilistikasi ilmiy fan sifatida shakllandi. Bu davrda tilshunoslar stilistikani mustaqil tadqiqot yo'nalishi

¹ 刘叔新《汉语修辞学》 10-15-bet

² 王力《汉语史稿》 20-30-bet

³ 陈望道《修辞学发凡》 5-12-bet

⁴ 王力《汉语史稿》 40-50-bet

⁵ 王力《汉语史稿》 60-75-bet

sifatida o'rganishni boshladilar. Ayniqsa, zamonaviy xitoy tilshunosligida stilistika quyidagi yo'nalishlarda rivojlandi:

nazariy stilistika

amaliy stilistika

funksional stilistika⁶

Stilistikaning nazariy asoslari. Stilistika tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u til birliklarining turli kommunikativ vaziyatlarda qanday qo'llanishini, nutqning qanday shakllanishini va uning ta'sirchanlik darajasini o'rganadi. Xitoy tilida stilistika 修辞学 (xiūcíxué) deb ataladi va u nutqni bezash emas, balki fikrni aniq, lo'nda va ta'sirchan ifodalash tizimi sifatida qaraladi. Shu sababli stilistika faqat badiiy matnlar bilan cheklanmaydi, balki ilmiy, rasmiy va kundalik nutqda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Nazariy jihatdan stilistika til birliklarining tanlanishi va ularning muayyan nutq vaziyatiga moslashuvi bilan bog'liqdir. Har bir nutq ma'lum kommunikativ maqsadga xizmat qiladi va shu maqsadga mos ravishda til vositalari tanlanadi. Xitoy tilida bu jarayon ayniqsa muhim hisoblanadi, chunki bu til ton tizimi, iyeroglif yozuvi va qisqa ifoda xususiyati bilan ajralib turadi. Shu bois bir xil mazmun turli stilistik shakllarda ifodalanishi mumkin. Masalan, oddiy va neytral gap sifatida 他很高兴 (Tā hěn gāoxìng) — “U juda xursand” jumlasini olish mumkin. Bu gap grammatik jihatdan to'g'ri bo'lsa-da, stilistik jihatdan oddiy hisoblanadi. Agar shu mazmunni kuchaytirmoqchi bo'lsak, stilistik vositalardan foydalanamiz: 他高兴得像孩子一样跳起来 (Tā gāoxìng de xiàng háizi yíyàng tiào qīlái) — “U boladek sakrab xursand bo'ldi.”⁷ Bu yerda 比喻 (o'xshatish) qo'llanilib, nutq obrazli va jonli tus olgan. Xitoy stilistikasining asosiy vazifalaridan biri nutqning ifodaliligini oshirish va tinglovchiga kuchli ta'sir ko'rsatish hisoblanadi. Bu jarayonda metafora, o'xshatish va boshqa vositalar keng qo'llaniladi. Masalan, 时间飞快地过去了 (Shíjiān fēikuài de guòqù le) jumlasida vaqtning tez o'tishi “uchish” orqali ifodalanadi. Bu metaforik ifoda oddiy “tez o'tdi” degan gapdan ko'ra kuchliroq ta'sir uyg'otadi. Shuningdek, stilistika to'g'ri uslub tanlashni o'rgatadi, ya'ni har bir vaziyatga mos til vositalarini qo'llashni talab qiladi. Xitoy tilida sinonimlar turli uslublarga tegishli bo'ladi. Masalan, 看 (kàn) oddiy nutqda ishlatilsa, 观看 (guānkàn) rasmiyroq uslubda, 欣赏 (xīnshǎng) esa badiiy-estetik kontekstda qo'llaniladi.⁸ Bu farqlar nutqning uslubiy rangini belgilaydi va noto'g'ri tanlov kommunikativ xatolarga olib kelishi mumkin.

Xitoy tilining yana bir muhim xususiyati — nutqning lo'ndaligi va mazmuniy zichligidir. Bu ayniqsa 成语 (chéngyǔ)larda yaqqol ko'rinadi. Masalan, 一针见血 (yì zhēn jiàn xiě) iborasi “masalaning eng muhim joyini aniq aytmoq” degan ma'noni

⁶ 胡裕树《现代汉语》 90–100-bet

⁷ 刘叔新《汉语修辞学》 70–80-bet

⁸ 胡裕树《现代汉语》 120-bet

bildiradi. Shu bilan birga, 画龙点睛 (huà lóng diǎn jīng) iborasi “eng muhim nuqtani ochib berish” degan ma’noni anglatadi. Bunday iboralar qisqa shaklda chuqur mazmunni ifodalaydi va nutqni boyitadi. Fonetik jihatdan qaraganda, xitoy tilida tonlar stilistik ahamiyatga ega bo‘lgan muhim vosita hisoblanadi. Bir xil tovush turli tonlarda turlicha ma’no anglatadi. Masalan, 妈 (mā — ona) va 马 (mǎ — ot) so‘zlari bir xil tovushga ega bo‘lsa-da, ton farqi tufayli butunlay boshqa ma’noni bildiradi. Bu xususiyat nutqning aniqligini ta’minlash bilan birga, uning ifodaviyligini ham oshiradi. Leksik darajada stilistika so‘z tanlash orqali nutqning uslubiy rangini belgilaydi. Xitoy tilida ko‘plab frazeologik birliklar mavjud bo‘lib, ular nutqni yanada ta’sirli qiladi. Masalan, 对牛弹琴 (duì niú tán qín) iborasi “tushunmaydigan odamga gapirish” degan ma’noni anglatadi. Oddiy gap bilan solishtirganda, bu ibora kuchliroq stilistik effekt beradi va madaniy kontekstni ham aks ettiradi.

Grammatik jihatdan stilistika gap tuzilishi orqali ham ifodalanadi. Masalan, 我喜欢你 (Wǒ xǐhuān nǐ) — “Men seni yoqtiraman” oddiy gap hisoblanadi. Ammo 我怎么会不喜欢你呢? (Wǒ zěnmé huì bù xǐhuān nǐ ne?) — “Men seni qanday qilib yoqtirmasligim mumkin?” jumlası ritorik savol shaklida berilib, kuchli hissiy ta’sir uyg‘otadi. Bu yerda 反问 (ritorik savol) nutqni yanada ta’sirchan qiladi. Stilistika doimo kontekst bilan bog‘liqdir. Bir xil gap turli vaziyatlarda turlicha ma’no anglatishi mumkin, bu esa stilistikaning pragmatik jihatini ko‘rsatadi. Masalan, 你来了 (Nǐ lái le) jumlası oddiy “Sen kelding” degan ma’noni bildiradi, ammo ohang va vaziyatga qarab u xursandchilik, hayrat yoki norozilikni ifodalashi mumkin. Xitoy stilistikasida madaniy omillar ham muhim o‘rin egallaydi. Ko‘plab iboralar tarixiy voqealar va qadimgi hikoyalarga asoslangan. Masalan, 塞翁失马 (sài wēng shī mǎ) iborasi “har yomonlikda yaxshilik bor” degan ma’noni anglatadi. Bunday iboralar tilning nafaqat lingvistik, balki madaniy qatlamini ham ochib beradi.

Zamonaviy davrda esa stilistika yangi shakllar bilan boyib bormoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar ta’sirida yangi ifodalar paydo bo‘lmoqda. Masalan, 给力 (gěilì) — “zo‘r”, “kuchli” ma’nosida ishlatiladi, 666 esa yoshlar orasida maqtov ifodasi sifatida qo‘llaniladi. Bu hodisa stilistikaning dinamik va doimiy rivojlanib boruvchi tizim ekanligini ko‘rsatadi.

Xitoy tilida metafora va obrazlilik (比喻 va 象征)ning stilistik roli
Xitoy tilida stilistikaning muhim jihatlaridan biri metafora va obrazlilik hisoblanadi. Metafora (比喻 bǐyù) orqali muallif yoki so‘zlovchi real voqelikni bevosita emas, balki boshqa bir obraz orqali ifodalaydi⁹. Bu usul nutqni yanada jonli, tasviriy va ta’sirchan qiladi. Xitoy tilida metaforalar nafaqat badiiy adabiyotda, balki kundalik nutqda, siyosiy chiqishlarda va ommaviy axborot vositalarida ham keng qo‘llaniladi. Shu sababli metafora stilistikaning asosiy vositalaridan biri sifatida qaraladi. Masalan,

⁹ 陈望道《修辞学发凡》 110–130-bet

时间就是金钱 (Shíjiān jiùshì jīnqián) — “Vaqt bu puldir” iborasi xitoy tilida keng qo‘llaniladigan metaforik ifodadir. Bu yerda vaqt moddiy boylik — pul bilan tenglashtirilgan va shu orqali vaqtning qadr-qimmatini kuchliroq ta’kidlangan. Yana bir misolda, 人生是一条路 (Rénshēng shì yì tiáo lù) — “Hayot bu yo‘l” degan ifoda orqali inson hayoti yo‘l bilan taqqoslanadi. Bu kabi metaforalar abstrakt tushunchalarni aniqroq va tushunarliroq qiladi. Bundan tashqari, xitoy stilistikasida 象征 (xiàngzhēng), ya’ni ramziy ifoda ham keng qo‘llaniladi. Ramzlar orqali muallif yashirin ma’no beradi va bu nutqni yanada chuqurroq qiladi. Masalan, 龙 (lóng — ajdarho) xitoy madaniyatida kuch, qudrat va omad ramzi hisoblanadi. Shu sababli ajdarho bilan bog‘liq iboralar ko‘pincha ijobiy ma’noda ishlatiladi. Aksincha, 虎 (hǔ — yo‘lbars) ba’zan xavf yoki kuchli raqibni anglatadi.

Metafora va ramziy ifodalar xitoy tilida qisqa shaklda chuqur ma’no berish imkonini yaratadi. Bu esa tilning asosiy xususiyatlaridan biri bo‘lgan lo‘ndalikni ta’minlaydi. Shu bilan birga, metaforalar tinglovchi yoki o‘quvchining tasavvurini ishga soladi va nutqni yanada esda qolarli qiladi. Tadqiqotlarga ko‘ra, obrazli nutq oddiy informativ nutqqa qaraganda ko‘proq esda qoladi va kuchliroq emotsional ta’sir ko‘rsatadi.

Zamonaviy xitoy tilida metaforalar yangi shakllarda ham rivojlanmoqda. Internet tilida paydo bo‘lgan ko‘plab yangi metaforalar yoshlar nutqining muhim qismiga aylangan. Masalan, 打工人 (dǎgōngrén) so‘zi “ishchi odam” degan ma’noni bildirsa-da, aslida u zamonaviy jamiyatdagi oddiy, mehnatkash inson obrazini ifodalaydi. Bu esa stilistikaning jamiyat bilan birga rivojlanishini ko‘rsatadi¹⁰. Umuman olganda, metafora va ramziy ifodalar xitoy stilistikasining ajralmas qismi bo‘lib, ular nutqning ifodaliligini oshiradi, murakkab tushunchalarni sodda shaklda yetkazadi va madaniy ma’nolarni aks ettiradi.

Xitoy tilida internet va zamonaviy nutq stilistikasi (网络语言)

Zamonaviy davrda xitoy tilida stilistika yangi bosqichga chiqdi va bu jarayonda internet tilining roli juda katta bo‘ldi. 网络语言 (wǎngluò yǔyán), ya’ni internet tili, bugungi kunda yoshlar nutqi va kundalik kommunikatsiyaning ajralmas qismiga aylangan. Ushbu stilistik qatlam an’anaviy til me’yorlaridan farq qilib, qisqartirishlar, raqamlar, inglizcha elementlar va yangi yaratilgan iboralar bilan ajralib turadi. Masalan, 88 (bā bā) “bye-bye” ma’nosida ishlatiladi, 520 (wǔ èr líng) esa talaffuzi orqali “men seni sevaman” (我爱你 wǒ ài nǐ) iborasiga o‘xshash bo‘lgani uchun shu ma’noni anglatadi. Bu kabi raqamli ifodalar xitoy tilining fonetik xususiyatlariga asoslanadi va stilistik jihatdan juda qiziqarli hodisa hisoblanadi.

¹⁰ David Crystal. *Language and the Internet*

Internet tilida qisqartirishlar ham keng qo'llaniladi. Masalan, GG (哥哥 gēge — aka) yoki MM (妹妹 mèimei — singil) kabi qisqartmalar muloqotni tezlashtiradi.¹¹ Shuningdek, “emo” kabi inglizcha so'zlar ham xitoy tiliga kirib, yangi stilistik qatlam hosil qilgan. Bu hodisa globalizatsiya va madaniy almashinuv natijasida yuzaga kelgan.

Masalan, 哈哈 (hāhāhā) — kulish ifodasi bo'lib, uning uzunligi hissiyot darajasini ko'rsatadi. Bu esa yozma nutqni og'zaki nutqqa yaqinlashtiradi.

Bundan tashqari, internet tilida yangi metaforalar va slanglar paydo bo'lmoqda. Masalan, 内卷 (nèijuǎn) — “ichki raqobatning haddan tashqari kuchayishi” degan murakkab ijtimoiy tushunchani bildiradi. Yana 躺平 (tǎng píng) iborasi “hayot bosimiga qarshi passiv qarshilik ko'rsatish” ma'nosini anglatadi. Bu iboralar jamiyatdagi muammolarni qisqa va ta'sirli shaklda ifodalaydi. Internet stilistikasi xitoy tilining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi, chunki u tilni dinamik, moslashuvchan va zamonaviy qiladi. Shu bilan birga, u yoshlar madaniyati, ijtimoiy o'zgarishlar va global tendensiyalarni aks ettiradi. Natijada, stilistika faqat adabiy yoki rasmiy nutq bilan cheklanib qolmay, balki zamonaviy kommunikatsiyaning barcha shakllarini qamrab oladi.

Xulosa. Xitoy tilida stilistika tilning ajralmas qismi bo'lib, nutqning ifodaliligini va samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Stilistik vositalar va uslublarni chuqur o'rganish orqali tilni mukammal egallash mumkin. Bu esa, ayniqsa, xitoy filologiyasi yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun zarur hisoblanadi. Zamonaviy xitoy stilistikasining yana bir muhim jihati — emotsional ifodaning kuchayishidir. Internet tilida odamlar o'z hissiyotlarini yanada aniqroq va tezroq ifodalashga intiladi. Xitoy tilida bu jarayon o'ziga xos murakkablik va boylikka ega bo'lib, uni chuqur o'rganish tilni mukammal egallash uchun zarur hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 陈望道 (Chén Wàngdào). 《修辞学发凡》, 2008.
2. 胡裕树 (Hú Yùshù). 《现代汉语》, 2017.
3. 刘叔新 (Liú Shūxīn). 《汉语修辞学》, 2010
4. 王力. 《汉语史稿》.
5. David Crystal. Language and the Internet.

¹¹ David Crystal. Language and the Internet